

КОНЦЕПЦІЯ «АВТОНОМІЗМУ» В ПРАВОВИХ ІДЕЯХ ЧЛЕНІВ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА

Р. І. Михно

Асистент кафедри права, Закладу вищої освіти
«Університет Короля Данила», (Івано-Франківськ, Україна)
ORCID ID: 0009-0009-3979-426X
roman.mykhno@ukd.edu.ua

У статті здійснюється характеристика правових ідей членів Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема їх ставлення до концепції автономізму, як форми досягнення національно-територіальної автономії українських земель в ХІХ ст. Також розкриваються причини появи саме автономістичних ідей, ступінь їх суспільного сприйняття і перспективи практичної реалізації в ХІХ – на початку ХХ ст. Зasadничою ідеєю членів Кирило-Мефодіївського товариства визначається так зване месіанство українського народу та християнська етика і мораль, як світоглядні імперативи. Спільним в поглядах членів Кирило-Мефодіївського товариства було апелювання винятково до слов'янофільства. З поміж членів Кирило-Мефодіївського товариства, особливої уваги заслуговують погляди М. Костомарова, В. Білозерського, П. Куліша, Т. Шевченка і особливо Г. Андрузького. У кожного з них переважали власні підходи до трактування понять автономії та федерації. Для прикладу М. Костомаров пояснював ідею автономізму і федералізму не правовими, а моральними чинниками. Натомість Г. Андрузького можна вважати одним із перших українських конституціоналістів, який у працях «Досягнення можливого ступеня рівності і свободи переважно у Слов'янських землях», «Ідеал держави», «Начерки Конституції Республіки» конкретизував майбутній правовий устрій українських земель. Встановлено, що Г. Андрузький у своїх поглядах еволюціонував від ідеї конституційної монархії – до федерації, а відтак – республіканського ладу. Єдиним з поміж членів Кирило-Мефодіївського товариства, хто не був прихильником ідеї федералізму – П. Куліш, який з огляду на тісні стосунки з громадсько-політичними діячами Галичини розробляв концепцію соборності етнічних українських земель, але не конкретизував форми майбутньої держави. Доведено, що федералізм та автономізм об'єктивно відображали рівень суспільно-політичного життя та правової думки середини – другої половини ХІХ ст. Розвиток подібних ідей був результатом поширення концепції панславізму та слов'янофільства. При цьому, українська державно-правова думка відзначалася лібералізмом думок, що і призвело до переважання саме федералізму – ліберального способу перетворення східноєвропейських монархій, які інкорпоровали слов'янські народи.

Ключові слова: народництво, автономізм, Кирило-Мефодіївське товариство, федералізм, слов'янофільство, М. Костомаров, Г. Андрузький.

Постановка проблеми. В українській державно-правовій думці ХІХ ст. ідея «автономізму» була домінуючою. Для цього було декілька причин. По-перше, в умовах відсутності національної держави і зростаючого інтересу до власної державницької традиції та історії, отримання автономії було першим і важливим кроком на шляху до суверенітету. По-друге, автономізм, не завжди розглядався винятково, як умова політична чи правова, він мав і світоглядне значення, адже дозволяв підкреслити окремішність українців від інших народів Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. По-третє, ідеї автономізму, в умовах становлення національного

руху, були оптимальними з огляду на рівень правової свідомості населення і наявність критичних суспільних мас, які усвідомлювали роль суверенної держави і способи її досягнення.

З огляду на зазначене, доцільно встановити умови і причини появи саме ідеї автономізму, прослідкувати способи її поширення, рівень підтримки серед суспільних верств. Перші конкретні правові ідеї, що передбачали розвиток автономізму появилися в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства, тому актуальним питанням з наукової точки зору є визначення їх змісту і оцінка рівня цілісності, як концепції державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Погляди та ідеї, що виникли в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства стали об'єктом наукових пошуків українських та іноземних правників, політологів, філософів, істориків. Одночасно, сама ідея «автономізму», яка була спільною для правових ідей М.Костомарова, П.Куліша, Т.Шевченка та ін. не розглядалася.

Методологічну основу нашого дослідження склали праці Б.Андрусишина, В.Жупника, А.Карасевича, П.Кузика, Л.Лисенко, О.Салтовського, Н.Черник, П.Шевчука та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є характеристика правових ідей членів Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема їх ставлення до концепції автономізму, як форми досягнення національно-територіальної автономії українських земель в ХІХ ст. Одночасно, нами ставиться завдання з'ясувати причини появи саме автономістичних ідей, ступінь їх суспільного сприйняття і перспективи практичної реалізації в ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. В перші десятиліття ХІХ ст. відбувається активізація українського національного руху шляхом підвищення інтересу до національної культури, історії та державно-правової традиції. Остання сформувалася під впливом анонімного твору «Історія Русів», яка стала настільною книгою української інтелігенції Наддніпрянщини середини ХІХ ст. Задекларовані в «Історії Русів» ідеї етнічної і політичної окремішності українців спровокували пошук моделей відродження національної держави. Закономірно, що про суверенітет мова не йшла, в умовах російського абсолютизму і відсутності політичного досвіду розвивалася концепція автономізму. Цьому сприяли також ідеї слов'янофільства та панславізму.

Найбільше ідеї панславізму і слов'янофільства вплинули на погляди напівлегальної політичної організації Кирило-Мефодіївське товариство. Цікаво, що створенню товариства передувала діяльність іншого таємного студентського гуртка «Київська молода», що виникло 1843 р. в Київському університеті [10, с. 179]. Ключовою метою цього товариства був «розвиток духовних сил української нації та звільнення селян із кріпацтва» [11, с. 155]. Ці ідеї традиційно формувалися під впливом ідей Великої французької революції, а також вчень європейських мислителів-утопістів – Сен-Сімона, Фур'є. Також, впродовж 1820-1830-х рр. мала місце низка політичних і навіть збройних виступів поляків, чехів, хорватів та інших

слов'янських народів, які намагалися відстояти власні національно-політичні права. Для прикладу польське повстання на Правобережжі відбулося 1830-1831 рр. і хоч зазнало поразки, але показало, що ідея відновлення національної держави є популярною серед поляків. В цих умовах, члени «Київської молоді» розробили концепцію слов'янського федералізму, яка була не стільки політичною, як світоглядною чи духовною ідеєю, адже передбачала, «щоб усі слов'яни стали добрими братами» і «брат з братом обнялися і поговорили слово тихої любові во віки і віки» [11, с. 156].

Важливо зауважити, що «український панславізм» відрізнявся від класичної ідеї панславізму – звільнення всіх слов'янських народів і об'єднання їх в єдину державу під скіпетром династії Романових. Українські панславісти, вважали, що центром майбутньої держави повинен стати Київ, який був столицею найбільшої слов'янської держави середньовіччя. Назгал, можна констатувати, що серед українців домінував ліберальний тип панславізму, який відкидав експансійний підхід до державотворення. Натомість, в Російській імперії на початку ХХ ст. панславізм став войовничою ідеологією, якою держава керувалася на передодні та під час Першої світової війни.

Власне на початку 1845 р. студентська організація «Київська молода» саморозпустилася, але один із її учасників М.Костомаров заснував таємну організацію «Слов'янське товариство», кожен з членів якого носив перстень із написом «Св. Кирило і Мефодій. Січень 1846 р.». Ми не вдаватимемося до дискусій стосовно кількості членів товариства, чи вони були постійними чи приймали участь в зустрічах. Власне, найбільш дискусійним є питання чи був членом товариства Т.Шевченко, який зазнав найбільшого покарання після викриття цієї організації в 1847 р. Доцільно звернути увагу тільки на те, що на судовому процесі 1847 р. йшла мова про понад сотню учасників, з помір'яких були Г. Андрузький, М. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш та ін. [8, с. 164]. Такий численний склад, на нашу думку був свідченням популярності ідей, які поширювалися членами Кирило-Мефодіївського товариства. Ключовими ідеями були федералізм та автономізм, які видавалися найбільш прийнятними з практичної та ідеологічної точок зору формами відродження національної держави.

Загальна правова ідея Кирило-Мефодіївського товариства конкретизувалася у його про-

грамних документах: «Статуті Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія» та «Книзі буття українського народу». Можна говорити про домінування концепції месіанства українського народу та важливості християнської етики і моралі, як світоглядних імперативів. При цьому, окремі члени товариства по різному трактували одні поняття, по різному розуміли форму і зміст держави, але всі сходилися довкола потреби автономізму. Це було законним з огляду на правову систему імперії Романових. Саме самодержавство визначалося ключовою перешкодою в розвитку народів, зокрема українського, а тому встановлення конституційної монархії чи її ліквідація у радикальному варіанті, трактувалося членами Кирило-Мефодіївського товариства, як умова державотворення. Власне це й призвело до того, що братчиків арештували і покарали.

Спільним в поглядах членів Кирило-Мефодіївського товариства було апелювання винятково до слов'янофільства. У «Статуті Слов'янського товариства св. Кирила та Мефодія» зокрема йшлося: «Приймаємо, що духовне і політичне поєднання слов'ян є їх призначенням до якого вони повинні прагнути» [4, с. 150]. Це гасло і визначило винятково автономістський і федералістський характер державницьких переконань членів товариства. У пояснювальній записці до «Статуту...» В. Білозерський писав: «... ця свобода є досяжною для нас і інших підкорених племен тільки при об'єднанні слов'ян в одну державу, засновану на повазі народності кожного» [4, с. 292-293].

З поміж членів Кирило-Мефодіївського товариства, особливої уваги заслуговують погляди М.Костомарова, В.Білозерського, П.Куліша, Т.Шевченка і особливо Г.Андрузького. Так, М.Костомаров будучи організатором створення товариства, автором його програмних документів, виступав й ключовим ідеологом. Саме М.Костомарову належить авторство ідеї «українського месіанства». У «Книзі буття...» він сформував ідею, що саме українці, як найбільш пригноблений і одночасно найбільш вільнолюбний та демократичний народ, своїми діями призведе до звільнення росіян від власного деспотизму, а поляків – від аристократизму [8, с. 165]. В творі є зокрема наступні рядки: «Не пропала вона (мається на увазі Україна – *авт.*), бо вона знати не хотіла ні царя, ні пихи, а хоч і був цар, та чужий, і хоч були пани, та чужі; а хоч з української крові були ті виродки, однак не псовали своїми губами мерзеними укра-

їнської мови і самі себе не називали українцями, а істий українець, хоч був він простого, хоч панського роду, тепер повинен не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятувати єдиного бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею. Так воно було прежде, так і тепер зосталось» [9]. Тобто, ключовою ідеєю державотворення визнавалися християнська етика і мораль, а також нетиповість монархізму та аристократизму. Останнє проковувало ідею федералізму. М.Костомаров одним із перших запропонував ідею добровільного і рівноправного панслов'янського союзу, що мав нагадувати або давньогрецькі поліси або Сполучені Штати Америки. В основі такої федерації мала бути ідея культурної, расової й релігійної спільності, а також демократичні принципи рівності, свободи, братерства. Так у «Статуті» товариства співавторами якого були М.Костомаров та В.Білозерський йшлося, що «при з'єднанні кожне слов'янське плем'я повинно мати свою самостійність, а такими племенами визнаємо: південно-русів, північно-русів з білорусами, поляків, чехів зі [сло]вінцями, лужичан, ілліро-сербів з хорватами і болгар... кожне плем'я повинно мати правління народне і дотримуватися вчинене рівність співгромадян по їх народженню, християнським віросповіданням і станом... приймаємо, що повинен існувати загальний Слов'янський собор з представників всіх пле[мен].» [4, с. 184]. В цьому випадку доцільно говорити про чіткий розподіл слов'янських народів за етнічною ознакою, яка і визначала кордони їх майбутніх національних держав, що володіли широкими автономними повноваженнями в межах загальної федерації.

Цікаво, що ідею автономізму і федералізму М.Костомаров пояснював не правовими, а моральними чинниками. Він зокрема писав, що держава виникає «де внаслідок з'єднання несприятливих сил людини для підтримки єдності оборотів долі, частини не прийняли характеру зовсім окремих один від одного цілих, і не розійшлися на своєму шляху в різні сторони» [6, с. 18]. З точки зору сьогодення концепт держави М.Костомарова передбачав існування не федерації, а конфедерації, адже всі національні слов'янські держави, мали володіти широкими політичними і національними правами. Єдине, що їх поєднувало – столиця, ідея слов'янофільства, а також спільний законодавчий орган – сейм. Він зокрема писав: «ми приймаємо, що всі слов'яни повинні між собою поєднатися... щоб був один сейм або рада слов'янська де

б сходилися депутати усіх Речей Посполитих і там розважали б і рішали такі діла, котрі належать до цілого союзу Слов'янського...» [6, с. 21].

Подібною до ідей М.Костомарова була концепція Г.Андрузького. Однак, якщо перший ідеалізував федерацію винятково з моральної точки зору, то другий вказував на реальний приклад реалізації федеративного устрою держави – Сполучені Штати Америки або «нинішню конституційну Францію» [3]. Г.Андрузького можна вважати одним із перших українських конституціоналістів [1, с. 101]. Його авторству належать декілька творів у яких конкретизується майбутній правовий статус української держави, зокрема «Досягнення можливого ступеня рівності і свободи переважно у Слов'янських землях», «Ідеал держави», «Начерки Конституції Республіки». Звісно, що це не були цілісні конституційні проекти, а тільки бачення вченого стосовно правового ладу. Цікаво, що в цих творах можна прослідкувати еволюцію ідей Г.Андрузького, який спершу був прихильником трансформації Російської імперії в конституційну монархію, згодом переконував у ефективності федеративного устрою, а відтак став одним із перших основоположників вчення про республіканський устрій українських земель.

Єдиним з поміж членів Кирило-Мефодіївського товариства, хто не був прихильником ідеї федералізму – П.Куліш, який з огляду на тісні стосунки з громадсько-політичними діячами Галичини розробляв концепцію соборності етнічних українських земель, але не конкретизував форми майбутньої держави.

Ми погоджуємося з тезою В.Жупника, що «політичні й правові ідеї кирило-мефодіївців відрізнялися від ідей російських слов'янофілів, й апелювали до дотримання принципів демократизму, соціальної рівності, політичної свободи, засудження самодержавства, експлуатації, кріпацтва, критика імперіалізму, як основного ярма України, апелювання до історичних звичаїв і традицій, тощо» [2, с. 23]. Інший український вчений П. Кузик прийшов до висновку, що «... на противагу російському варіантові об'єднання – «слов'янські струмки зіллються в російське море», кирило-мефодіївці висунули зовсім іншу форму слов'янського союзу. Ідеться, фактично, про ідею створення добровільної федерації рівних слов'янських націй» [7, с. 20].

Власне ідеї автономізму і федералізму, що сформувалися в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства є свідченням того, що

українська державно-правова думка розвивалася насамперед під впливом європейських філософсько-правових ідей, і була мінімально залежною від російської. У 1847 р. під час судових дебатів довкола членів товариства, урядовий представник О. Орлов, заявив: «у Києві та Малоросії слов'янофільство перетворюється на українофільство. Там молоді люди з ідеєю об'єднання слов'ян поєднують думки про відновлення мови, літератури і звичаїв в Малоросії, доходячи навіть до мрій про повернення часів минулої вольниці і гетьманщини... думки ... про відновлення народності їх батьківщини можуть повести малоросіян, а за ними і інших підвладних Росії народів до бажання існувати самобутньо» [5, с. 309].

Тобто, в українській державно-правовій думці існувала не стільки ідея федерації, як конфедерації – існування суверенних національних держав в органічній і політичній єдності.

Висновки. Таким чином, Кирило-Мефодіївське товариство, яке можна вважати першою політичною організацією українців, стало осередком формування федеративних та автономістських ідей. Федералізм та автономізм об'єктивно відображали рівень суспільно-політичного життя та правової думки середини – другої половини ХІХ ст. Розвиток подібних ідей був результатом поширення концепції панславізму та слов'янофільства. При цьому, українська державно-правова думка відзначалася лібералізмом думок, що і призвело до переважання саме федералізму – ліберального способу перетворення східноєвропейських монархій, які інкорпорували слов'янські народи.

З поміж правових ідей, що сформувалися в середовищі Кирило-Мефодіївського товариства, вартими уваги є погляди М.Костомарова, Г.Андрузького, П.Куліша і навіть Т.Шевченка. Спільним для них було переважання ідеї автономізму – наявність широких політичних і культурних прав в межах етнічних українських земель. Подібними правами наділялися всі слов'янські народи.

Список використаних джерел:

1. Андрусин Б. І. Тяглість правових традицій українського законодавства (конституційні проекти Георгія Андрузького). *Альманах права*, 2023, № 14. С. 100-107.
2. Жупник В. Розвиток федералістських ідей в українській державно-правовій думці ХІХ – початку ХХ ст. *Право і суспільство*, 2022. №4. С. 20-26.

3. Карасевич А., Лисенко Л. Ідея слов'янської федерації у програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства. *Проблеми суспільно-політичних, гуманітарних та загальноосвітніх дисциплін в аграрному вузі: збірник наукових статей*. Випуск 6, присвячений 20-річчю проголошення незалежності України та 15-річчю ухвалення Конституції України / За ред. проф. А.М.Шатохіна. Умань, 2012. С. 14-22.
4. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т.т. К., 1990. Т. 1. 544 с.
5. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т.т. К., 1990. Т. 3. 435 с.
6. Костомаров М.І. Закон Божий (Книга буття українського народу). К.: Вид-во «Либідь», 1991. 40 с.
7. Кузик П. Слов'янофільство: двобій націоналістичної та шовіністичної ідеологій (український, російський і польський досвід). *Визвольний шлях*. 2000, Кн. 6 (627). С. 19-29.
8. Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) : монографія. К. : ПАРАПАН, 2002. 396 с.
9. Списки «Книг буття українського народу», вилучені зі справ Кирило-Мефодіївського товариства. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm>.
10. Черник Н.С. Християнсько-правові основи в поглядах Т. Шевченка. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2011. Вип. 4. С. 178-183.
11. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. К., 1999. 480 с.

Mykhno R. I. The concept of «autonomism» in the legal ideas of members of the Kyriilo-Methodian society

The article characterizes the legal ideas of members of the Cyril and Methodius Society, in particular their attitude to the concept of autonomism, as a form of achieving national-territorial autonomy of Ukrainian lands in the 19th century. The reasons for the emergence of autonomist ideas, the degree of their public perception and the prospects for practical implementation in the 19th and early 20th centuries are also revealed. The basic idea of the members of the Cyril and Methodius Society is determined by the so-called messianism of the Ukrainian people and Christian ethics and morality as worldview imperatives. Common in the views of the members of the Cyril and Methodius Society was an appeal exclusively to Slavophilism. Among the members of the Cyril and Methodius Society, the views of M. Kostomarov, V. Bilozersky, P. Kulish, T. Shevchenko and especially H. Andruzky deserve special attention. Each of them had their own approaches to the interpretation of the concepts of autonomy and federation. For example, M. Kostomarov explained the idea of autonomism and federalism not by legal, but by moral factors. Instead, H. Andruzky can be considered one of the first Ukrainian constitutionalists, who specified the future legal system of Ukrainian lands in the works «Achieving the possible degree of equality and freedom mainly in the Slavic lands», «The ideal of the state», «Outlines of the Constitution of the Republic». It has been established that G. Andruzky in his views evolved from the idea of a constitutional monarchy to a federation, and thus to a republican system. The only one among the members of the Cyril and Methodius Society who was not a supporter of the idea of federalism was P. Kulish, who, in view of his close relations with public and political figures of Galicia, developed the concept of the unity of ethnic Ukrainian lands, but did not specify the form of the future state. It has been proven that federalism and autonomism objectively reflected the level of socio-political life and legal thought in the middle and second half of the 19th century. The development of such ideas was the result of the spread of the concept of pan-Slavism and Slavophilism. At the same time, the Ukrainian state-legal opinion was characterized by liberalism of opinions, which led to the predominance of federalism itself – a liberal way of transforming Eastern European monarchies, which incorporated Slavic peoples.

Key words: populism, autonomism, Cyril and Methodius Society, federalism, Slavophilism, M. Kostomarov, G. Andruzky.